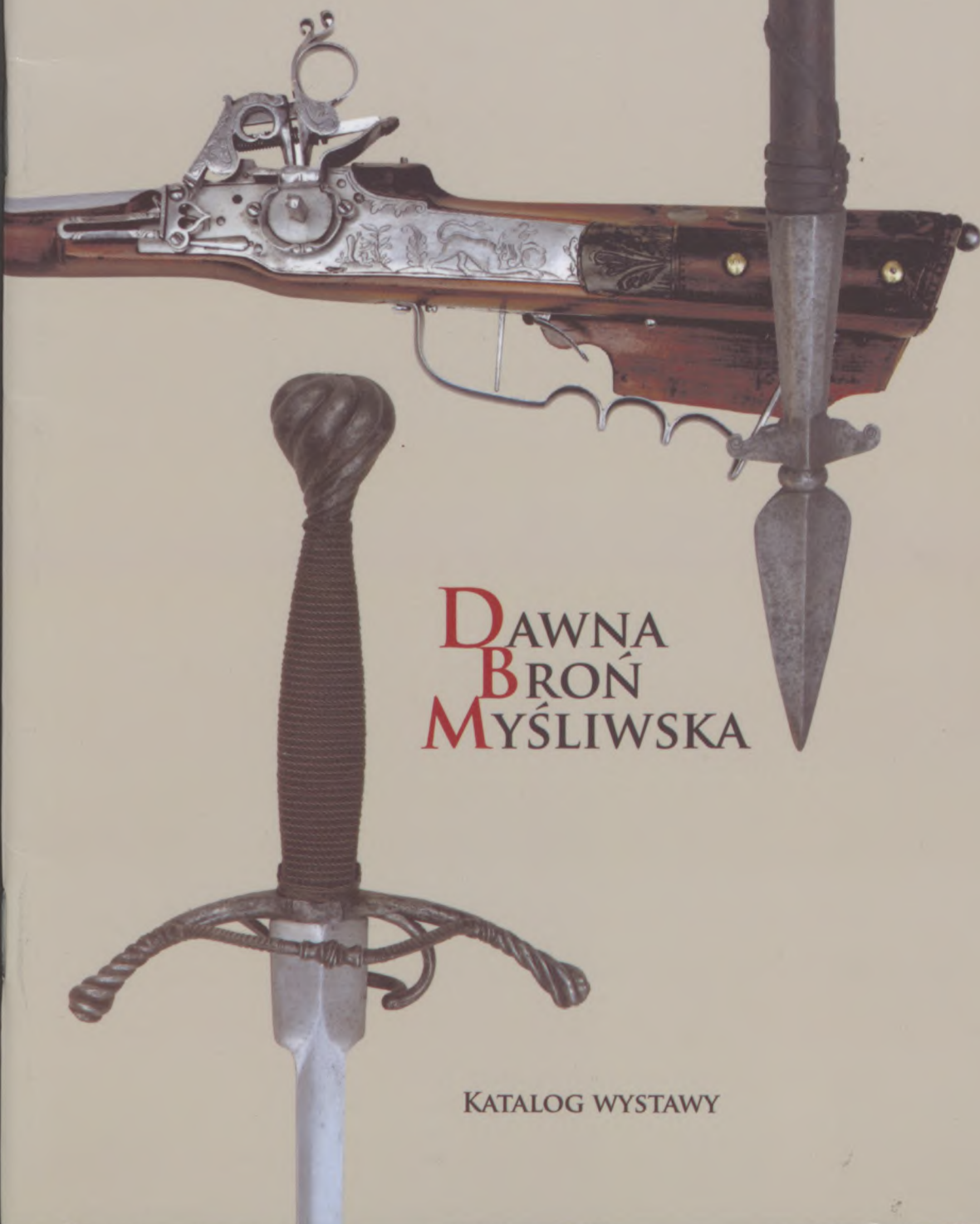

MUZEUM
HISTORYCZNO-ETNOGRAFICZNE
W CHOJNICACH

DAWNA
BRON'
MYSLIWSKA

KATALOG WYSTAWY

MUZEUM
HISTORYCZNO-ETNOGRAFICZNE
W CHOJNICACH

DAWNA
BRONŃ
MYŚLIWSKA

KATALOG WYSTAWY

CHOJNICE 2010

Bezpośrednim celem wystawy „Dawna broń myśliwska” jest prezentacja rodzajów oręża używanego w łowiectwie od XVI do ok. połowy XX w. Na ekspozycji zaprezentowano około 70 okazów broni myśliwskiej. Zabytki przedstawione zostały w poszczególnych grupach, wewnątrz których, z nielicznymi odstępstwami, zastosowano układ chronologiczny. Oprócz przedstawienia poszczególnych rodzajów myśliwskiego oręża czy rozmaitych rozwiązań technicznych, starano się również zwrócić uwagę na jego walory estetyczne. Realizacja projektu nie byłaby możliwa bez życzliwości wymienionych placówek muzealnych, którym za okazaną pomoc składamy serdeczne podziękowania.

Obiekty na wystawę pochodzą ze zbiorów:

Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie
Muzeum Okręgowego w Toruniu
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie
Muzeum Historyczno-Etnograficznego w Chojnicach
oraz kolekcji prywatnych

1080178

Prezentowane na wystawie trofea pochodzą ze zbiorów Muzeum w Stargardzie Szczecińskim oraz kolekcji pana Mirosława Tyborskiego.

Dawna broń myśliwska

Broń myśliwska stanowi szczególny gatunek oręża. Dziś kojarzona jest głównie z bronią palną, jednak wbrew powszechnym mniemaniom dawny myśliwski arsenał był niezwykle urozmaicony.

Elitarny charakter łowiectwa nie pozostawał także bez wpływu na formę i zdobienie broni myśliwskiej. Broń myśliwska wytwarzana była zazwyczaj na indywidualne zamówienie klienta, stąd też trudno o dwa identyczne egzempla-

*Złoty ornament
na lufie strzelby skałkowej,
Niemcy, XVIII/XIX w.
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim
nr inw. MS/S/127*

rze. Przy pomocy rozmaitych technik, grawerunku, złocenia czy inkrustacji powierzchnie broni pokrywano scenami polowań, przedstawieniami bogini łowów Diany, zwierząt czy postaci myśliwych. Dekoracjami zdobiono łoża kuszy, głównie i rękojeści kordelasów, a niektóre okazy broni palnej uchodzić mogą za arcydzieła sztuki tak rusznikarskiej, jak i zdobniczej.

*Grawerunek na osłonie języka
spustowej dubeltówki kapiszonowej,
Niemcy, 2. poł. XIX w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu
nr inw. MT/B/82*

Oprócz funkcji użytkowej, broń myśliwska była również nośnikiem rozmaitych

Plakieta z herbem Szreniawa i inicjałami A.L.
(Andrzej Lubomirski) na kolbie sztucera skal-
kowego, Saksonia, poł. XVIII w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie
nr inw. MWP 862*

tak więc broń myśliwska stanowi tu nieodzowny element szerszego kontekstu.

treści. Na jej powierzchni umieszczano herby królewskie i szlacheckie, pamiątkowe dedykacje lub inskrypcje dokumentujące myśliwskie sukcesy. Luksusowe egzemplarze broni myśliwskiej bywały często przedmiotem podarunków dla władców i dygnitarzy państwowych. Dawna myśliwska broń palna to także szereg ciekawych rozwiązań technicznych, rzadko spotykanych przy broni wojskowej.

Warto również podkreślić, iż przez wieki łowiectwo było ważnym i nieodłącznym składnikiem obyczajowości rycerskiej czy szlacheckiej,

Złoty ornament na głowni bagnetu
szpuntowego,
Cesarstwo Niemieckie, XVII w.
Muzeum Wojska Polskiego
w Warszawie
nr inw. MWP 4034*

Oszczep

Niewątpliwie jednym z najstarszych rodzajów myśliwskiego oręża jest oszczep. Stosowany był w łowiectwie od pradziejów aż do schyłku XIX wieku.

Początkowo był to zaostriżony kij z twardego drewna, później opatrzony kamiennym grotem. W swej nowożytnej formie składał się z drzewca i stalowego grotu. Poniżej grotu znajdował się osęk czyli hak, który umożliwiał również odpychanie czy zahaczanie. Niekiedy poniżej grotu umieszczano poprzeczkę

z kości lub kawałka sarniego parostka. Zwana kneblem poprzeczka, podobnie jak osęk, zapobiegała nadmiernemu zagłębianiu się grotu w tuszy zwierzyny. Dla zapewnienia dobrego

Grot oszczepu myśliwskiego, Niemcy (?), Polska (?), XVII-XVIII w. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie nr inw. MWP 52513

uchwyty, drzewce wykonywano zazwyczaj z sękatego konara lub też jego powierzchnię owijano skórzanym opłotem. Interesujący sposób wykonania oszczepu przedstawił Ignacy Bobiatyński w książce „*Nauka łowiectwa w dwóch tomach*”, której I tom ukazał się w Wilnie w roku 1823 (pisownia oryginalna):

Oszczepy służą do grubych i drapieżnych zwierząt, iakiemi są niedźwiedzie, dziki i t.p. Na niedźwiedzie robią się żelazka szersze i osadzają się na oszczepowisko rosnące czyli rękoieść z mocnego wiązu; to na pniu ieszcze młodym nacina się na korze od góry do spodu; narznięcia te przez czas nieiaki zaphywają sokiem i zostawinią chrapowatość stwardniałą na korze, która i mocy drzewu dodaie, i rękóm w uderzeniu niedźwiedzia ślizgać się nie pozwala.

Oszczepu używano w czasie polowań na niedźwiedzie, jelenie, dziki a niekiedy również na wilki. W oszczep na łowach uzbrojeni byli zarówno tzw. osacznicy, jak i poszczególni myśliwi. Pierwotnie służył w bezpośrednim starciu ze zwierzęciem, osaczonym przez psy, czy też unieruchomionym w sieci lub wilczym dole. Później stanowił zabezpieczenie na wypadek niewypału lub niecelnego strzału. Ostatni z wymienionych przypadków opisał Adam Mickiewicz w znanym fragmencie „Pana Tadeusza”.

Uzbrojone w oszczepy postacię znajdujemy na obrazie Juliana Fałata „Oszczepnicy”, który

Oszczep myśliwski, Niemcy (?), Polska (?), XVII-XVIII w. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie nr inw. MWP 52513

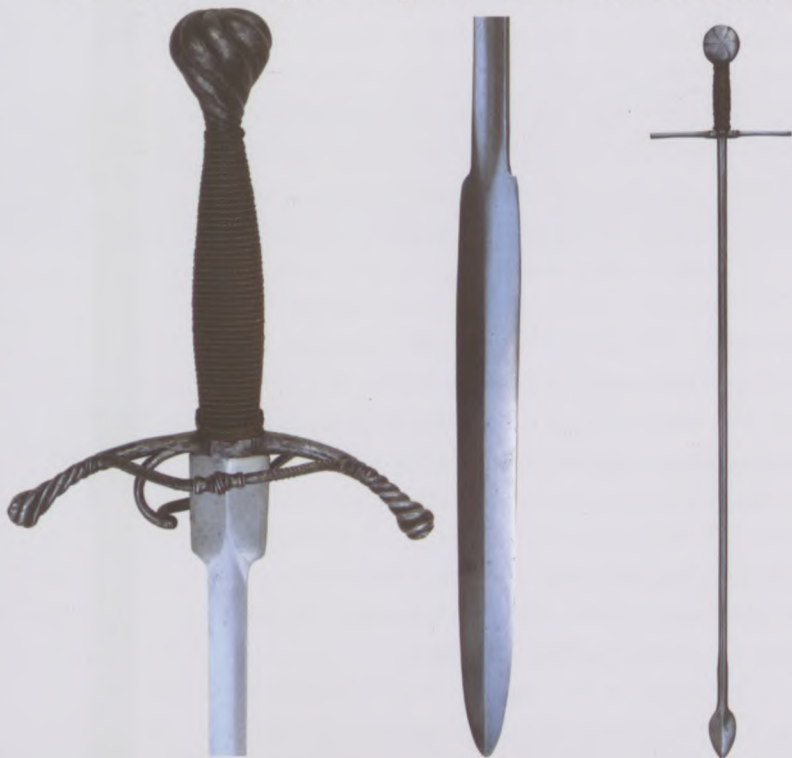

powstał w 1890 roku. Inspiracją do namalowania sceny było z pewnością spotkanie z autentycznymi „niedźwiednikami” podczas polowania na niedźwiedzie w Nieświeżu, które odbyło się w lutym 1886 roku. Warto nadmienić, iż gospodarzem wspomnianego polowania był Antoni ks. Radziwiłł, a głównym jego gościem księżę pruski Wilhelm.

O tym, iż polowanie na niedźwiedzia było zajęciem bardzo niebezpiecznym, wnioskować możemy m.in. z wielkości zwolnienia od szarwarków i pańszczyzny, jakie w „Panu Tadeuszu” Sędzia obiecywał śmiałkom, którzy „wystąpią z oszczepem”.

Miecz myśliwski

Miecz myśliwski, zwany także Schweinschwert (świński miecz), wywodził się z miecza bojowego, a jako broń myśliwska wykształcił się w XV/XVI w. Początkowo posiadał dwuręczną rękojeść i spore rozmiary, zredukowane z czasem jako wynik rozwoju broni palnej. Niekiedy głowica miecza zwieńczona była widełkami, a miecz wykorzystywano jako podpórkę pod lufę. Tępa, często czworograniasta głownia, zakończona była ostrym

Rękojeść i sztych miecza myśliwskiego, dwuręcznego, Niemcy (?), XV-XVII w. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie nr inw. MWP 59171

*Miecz myśliwski, jednoręczny, Niemcy (?), XVI/XVII w. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie nr inw. MWP 1562**

*Konny myśliwy z mieczem,
Niemcy, XIX/XX w.
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim
nr inw. MSIS/497*

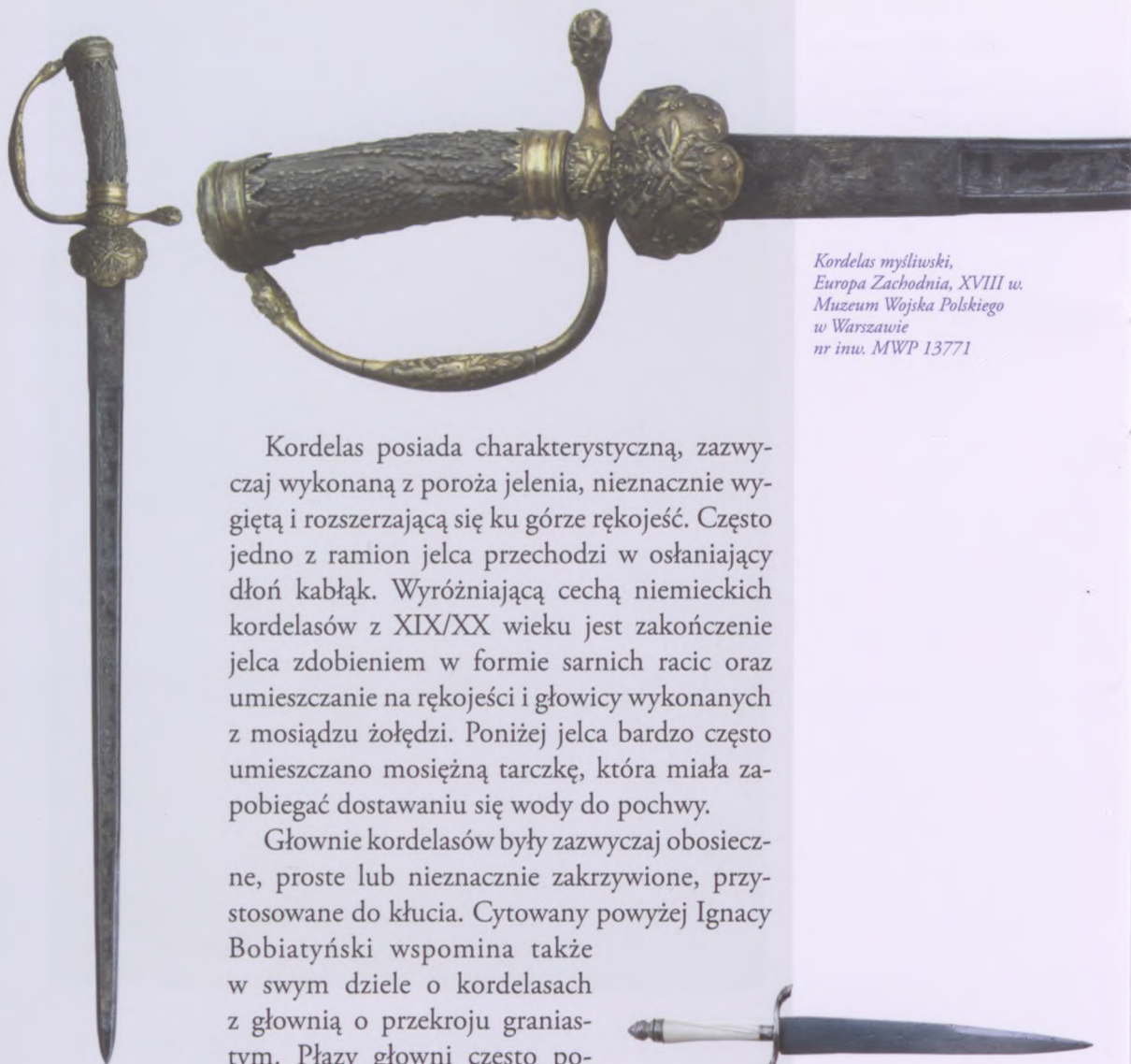

De schoone jaglen van Maximiliaan door Jan Orley

szttychem w formie grotu, podobnie jak w przypadku oszczepu opatrzone stałym lub doczepianym kneblem. Przy pomocy „świńskiego miecza”, zarówno pieszo jak i z konia, polowano na dziki, jelenie i niedźwiedzie.

Kordelas i tasak

Kordelas jest efektem powolnej redukcji myśliwskiego miecza. Wielkość kordelasów zmieniała się na przestrzeni wieków, od wczesnych egzemplarzy służących do konnych polowań, których długość dochodziła do 1 metra, po mierzące ok. 60 cm kordelasy służb leśnych z XIX/XX wieku.

*Kordelas myśliwski,
Europa Zachodnia, XVIII w.
Muzeum Wojska Polskiego
w Warszawie
nr inw. MWP 13771*

Kordelas posiada charakterystyczną, zazwyczaj wykonaną z poroża jelenia, nieznacznie wygiętą i rozszerzającą się ku górze rękojeść. Często jedno z ramion jelca przechodzi w osłaniający dłoń kabłąk. Wyróżniającą cechą niemieckich kordelasów z XIX/XX wieku jest zakończenie jelca zdobieniem w formie sarnich racic oraz umieszczanie na rękojeści i głowicy wykonanych z mosiądzu żółodzi. Poniżej jelca bardzo często umieszczano mosiężną tarczkę, która miała zapobiegać dostawaniu się wody do pochwy.

Głównie kordelasów były zazwyczaj obosieczne, proste lub nieznacznie zakrzywione, przystosowane do kłucia. Cytowany powyżej Ignacy Bobiatyński wspomina także w swym dziele o kordelasach z głownią o przekroju graniastym. Płazy głowni często pokrywano zdobieniami, w przypadku egzemplarzy pamiątkowych umieszczano również na nich dedykacje. W osobnym gnieździe pochwy kordelasa niekiedy umieszczano mały nożyk. W wieku XIX w użyciu była spora grupa egzemplarzy wykonanych z głowni bagnetów ułamanych szabli czy też pałaszy.

Niemiecka nazwa Hirschfänger doskonale tłumaczy zastosowanie kordelasa, gdyż pierwotnie przy jego pomocy polowano konno na jelenie. Scena takiego polowania przedstawiona została na inkrustowanej kolbie arkebuzy, znajdującą się w zbiorach Museo Stibbert we Florencji. We Fran-

*Nóż myśliwski, Niemcy (?), XVIII w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa
w Warszawie
nr inw. MLJ-III-111*

*Nóż myśliwski, Niemcy (?), XIX w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu
nr inw. MT/B/38*

*Kordelas myśliwski należący
do marszałka Edwarda
Rydz-Śmigłego,
Polska (?), Niemcy (?), 1. poł. XX w.
Muzeum Wojska Polskiego
w Warszawie
nr inw. MWP 60147/1-2**

cji, podczas urządzanych na jelenie polowań par force, kordelasy używano jeszcze w 2. poł. XX wieku.

Kordelasa używano także do dobijania rannej lub osaczonej, przez psy czy sieciami, zwierzyny. W przypadku używania broni, której ładowanie wymagało dłuższego czasu, noszony przy pasie kordelas mógł służyć do obrony w przypadku ataku ranego zwierza.

Od XIX w. pełni funkcję broni bocznej przy mundurach służb leśnych, a także staje się najczęstszą chyba formą podarunków dla leśników i myśliwych. Kilkanaście pamiątkowych kordelasów myśliwskich, co oczywiście nie musiało wykluczać ich użytkowej funkcji, otrzymał przy różnych okazjach prezydent Ignacy Mościcki. Współcześnie kordelas używany jest również do munduru galowego przez członków Polskiego Związku Łowieckiego.

Jak świadczą relacje Jana Sztolcmana, który w 1899 roku uczestniczył w polowaniu w Różance, zorganizowanym przez Augusta hr. Zamoyskiego, jeszcze na przełomie XIX i XX wieku używano kordelasów do „skłuwania” dzików osaczonych przez sforę psów. Obecność kordelasa w ekwipunku myśliwego potwierdza także szereg fotografii z lat trzydziestych ubiegłego stulecia. Kordelas widzimy m.in. u boku Karola Mikołaja ks. Radziwiłła, Karola ks. Tarnowskiego.

Tasak myśliwski był rodzajem ciężkiego noża, o szerokim jedno- lub dwusiecznym ostrzu. Służył głównie do ćwiartowa-

*Tasak myśliwski, Niemcy,
Austria, XV/XVI w.
Muzeum Wojska Polskiego
w Warszawie
nr inw. 3262**

nia tuszy ubitej zwierzyny, prześwietlania stanowisk strzeleckich i prac obozowych. W pochwie tasaka mieścił się zazwyczaj zestaw sztuców, szpikulce do szpikowania pieczeni, czasem pilnik i osełka lub piłka do cięcia kości. O myśliwskich tasakach wspomina także w swym dziele Adam Mickiewicz.

Bagnet myśliwski

Bagnet stosowano również przy broni myśliwskiej. Po odaniu strzału, gdy nie było czasu na ponowne nabijanie broni, umocowany na strzelbie bagnet stanowił obronę przed atakiem ranionego zwierzęcia. Podobnie jak w przypadku egzemplarzy bojowych, posiadał różne formy głowni i sposoby mocowania do lufy karabinu. W wieku XVII najczęściej stosowano głow-

*Bagnet myśliwski, szpuntowy,
Cesarstwo Niemieckie, XVII w.
Muzeum Wojska Polskiego
w Warszawie
nr inw. MWP 4034**

nię kordelasową, później ostrze przybiera kształt liściowaty lub o przekroju graniastym. Bagnet wkładano bezpośrednio do lufy, stąd nazwa szpuntowy, lub osadzano na lufie przy pomocy połączonej z ostrzem tulei. Niekiedy bagnet mocowany był do lufy na stałe i rozkładany przy pomocy zawiasu. Bagnet szpuntowy w łowiectwie stosowany był do połowy XIX wieku m.in. w Hiszpanii gdzie używano go w trakcie polowań na dziki.

Kusze

Użycie kuszy jako broni myśliwskiej w Europie poświadczono jest w połowie XII wieku. Kusz w myślistwie używano jeszcze w wieku XIX, a obecnie polowanie za pomocą tej broni popularne jest w USA i Kanadzie. „Cicha broń”, jaką niewątpliwie była kusza oraz odporność na niekorzystne warunki pogod-

*Fragment łoża arbalety, Europa Zachodnia, XVIII w. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie nr inw. MWP 1938**

we, to cechy dzięki którym pierwotnie skutecznie konkurowała ona z bronią palną.

Kusza składała się z wykonanego z drewna lub stali łuku i drewnianego łoża. Obydwa elementy zespolone były za pomocą metalowego lub wykonanego z konopnych sznurów wiązania.

W łożu znajdował się połączony z mechanizmem spustowym tzw. orzech, który blokował napiętą cięciwę. Przy lżejszych kuszach cięciwę napinano ręcznie opierając nogę w umocowanym w przedniej części strzemieniu, przy ciężkich egzemplarzach stosowano lewary dźwigniowe lub korbowe. Z kuszy strzelano

*Przednia część łoża i łączysko arbalety, Europa Zachodnia, XVIII w. Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie nr inw. MWP 1938**

za pomocą drewnianych bełtów opatrzonych różnymi, w zależności od charakteru polowania, rodzajami grotów. W polowaniach na grubego zwierza używano bełtów z ostrym grotom. Do

polowania na drobne ptactwo czy zwierzęta futerkowe używano bełtów z tępym, gruszkowatym grotem, zapobiegało to rozbijaniu tuszy ptaka i nie niszczyło cennej skóry.

Oprócz kusz do strzelania bełtami, w łowiectwie używano również kusz, których amunicją były ołowiane, kamienne lub

wypalane z gliny kulki. Jako broń myśliwska kusza na kule pojawiła się w początkach XVI wieku, a w niektórych krajach używana była jeszcze w ubiegłym stuleciu. Występowała w dwóch podstawowych odmianach, włoskiej (balestra a pallattole), potocznie zwanej arbaletą oraz niemieckiej (tzw. schnepper). Cechą charakterystyczną arbalety było silne wygięcie łoża w przedniej części.

Na przedzie łoża, przed łukiem znajdowały się widełki, na ramiona których naciągano drut z pierścieniem lub koralikiem, który pełnił funkcję muszki. Ciężkiwa składała się z dwóch równoległych sznurów, przy ramionach łuku łączonych rozpórkami. Po środku sznurów ciężkiwy znajdował się pleciony, wyłożony skórą koszyk, w którym umieszczano kulkę. Pierwotnie kusze kulowe naciągano ręcznie, w wieku XVII pojawiły się konstrukcje zaopatrzone w umieszczoną na łożu dźwignę. Niezwykłym rozwiązaniem technicznym były kusze lufowe. Posiadały zamocowaną na łożu gwintowaną lufę, a kule wystrzeliwano za pomocą pojedynczej ciężkiwy, przesuwającej się w szczelinie wyciętej w lufie od strony kolby. Kusze kulowych używano do polowań na króliki, gołębie, bażanty i ptactwo wodne.

*Kusza na kule, tzw. arbaleta,
Europa Zachodnia, XVIII w.
Muzeum Wojska Polskiego
w Warszawie
nr inw. MWP 1938**

Broń palna

Broń palna trafiła do łowieckiego arsenału u schyłku XV w. Konstrukcja zamka lontowego, w jaki wyposażone były pierwsze rusznice myśliwskie, opierała się na zastosowaniu ruchomego kurka połączonego z dźwignią spustową. Po naciśnięciu spustu ramię kurka, w którym umieszczony był rozżarzony lont lub

*Arkebuz z zamkiem kołowym,
Europa Środkowa, XVII w.
Muzeum Wojska Polskiego
w Warszawie
nr inw. 50662*

hubka, opadało i zapalało proch znajdujący się na panewce. Powstały w ten sposób ogień przedostawał się otworem zapalowym do umieszczonego w lufie ładunku prochu, powodując wystrzał. Czasochłonny proces przygotowania broni do użycia, wyczuwalny przez zwierzyńę swąd tłącego się lontu, czy wreszcie trudności w oddaniu strzału podczas deszczu, powodowały, iż broń tego typu nie znalazła szerszego zastosowania w myślistwie.

Zamek kołowy w praktyce zastosowano prawdopodobnie po raz pierwszy ok. 1517 roku, a jego konstruktorem i wykonawcą był norymberski zegarmistrz Johan Kiefuss. Jednakże rzeczywistego wynalazcy zamka kołowego upatruje się w osobie Leonarda da Vinci (1452-1519), a potwierdzają to datowane na lata 1483-1499, zachowane do dziś projekty mechanizmu. Zamek posiadał zbliżony do

zegarowego mechanizm z płaską sprężyną i kołem. Koło zamka nakręcano przy pomocy specjalnego klucza, naciśnięcie spustu powodowało obracanie się koła zamka, na który opadał kurek z umieszczonym w szczękach pirytem. Uzyskane w ten sposób iskry zapalały ładunek.

Około drugiej połowy XVI w. pojawił się w użyciu tzw. zamek skałkowy. Istniały trzy

*Arkebuz z zamkiem kołowym,
Niemcy, XVII w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu
nr inw. MTIB/76*

podstawowe jego typy: niderlandzki, hiszpański oraz francuski. Kurek zamka zaopatrzony był w skręcane szczęki, pomiędzy którymi umieszczano krzemienną skałkę. Uderzająca w metalowe krzesiwo skałka krzesła iskry, które zapalały proch na panewce. Stamtąd, poprzez otwór zapałowy, ogień dostawał się komory naboju, detonując znajdujący się tam ładunek prochu. Konstrukcja zamka skałkowego była trwalsza, prostsza i co za tym idzie bardziej niezawodna, a wszystko to sprawiało, iż sama broń stawała się

*Zamek kołowy strzelby cieszyńskiej,
Śląsk, XVII w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu
nr inw. MTIB/382*

*Prochownica,
Europa Środkowa (?), XVII w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu
nr inw. MT/B/Dep/7*

mniej skomplikowana w obsłudze. Uderzenie kurka z krzesiwo powodowało jednak poruszenie broni, osłabiając tym samym jej celność. Dlatego też nowy typ zamka nie od razu wyparł broń z zamkami kołowymi, która w strzelectwie tarczowym używana była do połowy XVIII wieku.

Na drugą połowę XVI wieku datuje się również rozpoczęcie produkcji ptaszniczek zwanych też „cieszynkami”, małowalibrowych strzelb na ptactwo, z charakterystyczną formą kolby w postaci tzw. „sarniej nóżki” i zamkiem kołowym, który ze względu na delikatną budowę kolby, umieszczony był na zewnętrznej stronie blachy zamkowej. W tym okresie pojawiają się także pierwsze lufy gwintowane, jednak szersze ich zastosowanie miało miejsce dopiero w wieku XVIII.

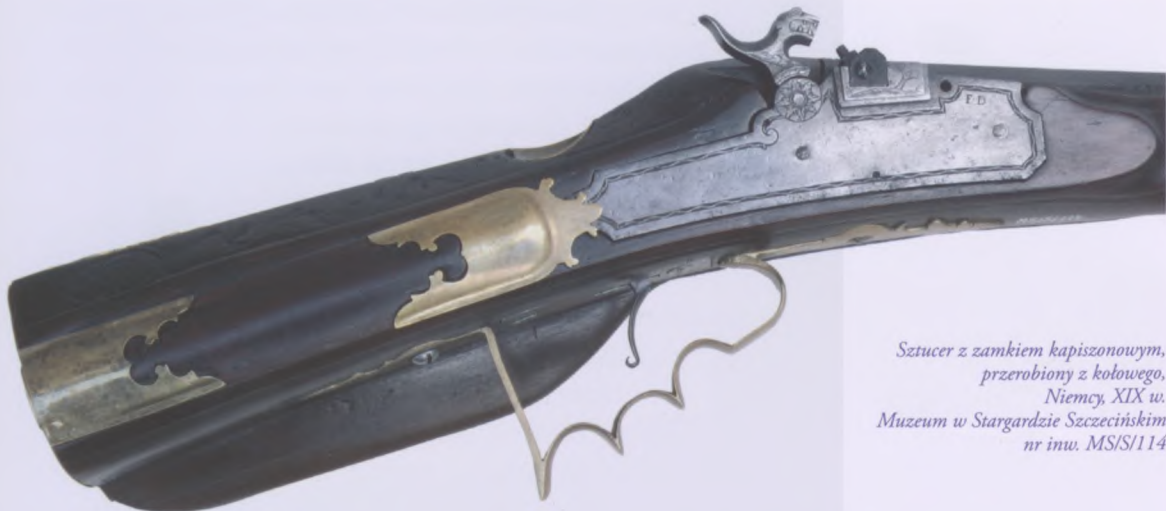
System zamka skałkowego funkcjonował aż do połowy XIX wieku, kiedy zastąpiony został przez broń z zamkiem kapiszonowym. Zamek kapiszonowy wynaleziono ok. roku 1805,

*Sztucer z zamkiem skałkowym,
Saksonia, poł. XVIII w.
Muzeum Wojska Polskiego
w Warszawie
nr inw. MWP 862**

a jego konstruktorem był szkocki pastor Aleksander J. Forsyth (1768-1843). Konstrukcję zamka i formę kapiszona udoskonali w latach 20. angielscy rusznikarze: Joseph Manton (1760-1835) i Joseph Egg. W przypadku zamka kapiszonowego, do

*Sztucer z zamkiem kapiszonowym,
przerobiony z kołowego,
Niemcy, XIX w.
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim
nr inw. MS/IS/114*

odpalenie ładunku używano kapiszona-splonki, w którym znajdował się piorunian rtęci. Kurek zamka kapiszonoego posiadał zamiast szczęk tzw. młotek, a panewkę i krzesiwo zastąpił kominek. Niewielkie wgłębienie, znajdujące się w młotku, tworzyło rodzaj pokrywki zabezpieczającej twarz strzelającego przed rozpryskiem ognia. Uderzenie kurka w osadzony na kominku kapiszon powodowało odpalenie ładunku.

Przełomowe dla konstrukcji broni myśliwskiej były lata 30. XIX w. Wówczas francuski rusznikarz Casimir Lefacheux (1808-1852) rozpoczął produkcję broni o całkowicie odmiennej konstrukcji. Tzw. „Lefoszówka” ładowana była od tyłu, a zastosowane wówczas „łamanie” lufy do dołu stosowane jest w broni myśliwskiej do dzisiaj. Ponadto po raz pierwszy zastosowano nabój zespolony w metalowej łusce, z charakterystycznym wystającym na zewnątrz łuski sztyftem. Dzięki specjalnemu wycięciu w górnej części komory naboju końcówka sztyftu wystawała powyżej krawędzi lufy, uderzenie kurka wbiło go w umieszczony wewnątrz łuski kapiszon, powodując detonację. W latach 1838-1841 niemiecki rusznikarz Johann Nikolaus Dreyse (1787-1867) opracował jednostrzałowy, odtylcowy, karabin z iglicowym zamkiem ślizgowo-obrotowym, do którego stosowano kulowy nabój w papierowej łusce.

Produkowane pierwotnie dla potrzeb wojska karabiny wielostrzałowe z czasem zaadaptowano także dla potrzeb myśliwych. Wojskowe rodowody posiadają m.in. karabinek syst. Spencera oraz produkowany od 1873 roku Winchester. Obydwa kara-

biny posiadały, umieszczony w kolbie lub pod lufą, rurowy magazynek mogący pomieścić odpowiednio siedem i dwanaście naboji.

Inną, niezwykle ważną, innowacją w rozwo-

*Sztucer z zamkiem kapiszonowym,
Śląsk, poł. XIX w.
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim
nr inw. MS/IS/291*

ju broni palnej było zastosowanie baskili (metalowa, łamana część, w której mieści się zamek) z kurkami wewnętrznymi, którą opatentowała w 1875 r. firma Anson & Deeley. Z ciekawostek konstrukcyjnych schyłku XIX wieku warto wymienić także dubeltówkę syst. Darné, która posiadała sztywno osadzone lufy i odciągany do tyłu zamek ślizgowy z wyrzutnikiem łusek.

*Zamek dubeltówki syst. Lefacheux,
Czechy, 2. poł. XIX w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa
w Warszawie
nr inw. MŁJ-III-501*

*Dubeltówka kurkowa,
Niemcy, XIX/XX w.
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim
nr inw. MS/S/297*

*Zamek dubeltówki syst. Darme,
Francja, XIX/XX w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa
w Warszawie
nr inw. MEJ-III-542*

Broń palna kombinowana i nietypowa

Na rozwój, a w konsekwencji również na wygląd, broni myśliwskiej wpływało wiele czynników. Prace nad zwiększeniem szybkostrzelności broni myśliwskiej zaowocowały szeregiem ciekawych rozwiązań konstrukcyjnych. Wymienić należy tu choćby strzelby z zamkiem skałkowym, zaopatrzone w wielokomorowe, zbliżone do pistoletowych bębny, strzelby z obracanymi komorami lub lufami, czy też broń z kilkoma lufami. Wygląd i gabaryty palnej broni myśliwskiej pozostawały również w bezpośrednim związku z jej przeznaczeniem.

Jeśli chodzi o gabaryty broni myśliwskiej, ciekawym przykładem są tzw. strzelby kacze. Były to strzelby, których długość przekraczała 2 metry. Duży kaliber umożliwiał użycie większej ilości prochu i śrutu, którego wiązka pokrywała znaczną przestrzeń. Zastosowanie powyższego rozwiązania pozwalało na pozyskanie za jednym strzałem większej ilości ptactwa. Ze wzglę-

*Krótka strzelba
z zamkiem kapiszonowym do
dochodzenia i dobijania postrzałków,
Austro-Węgry, poł. XIX w.
Muzeum Wojska Polskiego
w Warszawie
nr inw. 1731**

du na znaczny ciężar, kaczyczych strzelb nie używano do strzelania z ręki, a opierano je na statywach lub na podpórce w części dziobowej łożki.

W XVIII i XIX wieku do polowania na dziki używano także krótkich strzelb, zaopatrzonych w kilka luf. Służyły one do polowań w obławach z sieciami i psami, jak również do polowań indywidualnych. W związku z tym, że do osaczonego zwierza strzelano z bliskiej odległości, bardziej poręczna była broń o krótkiej lufie.

Już od XVI wieku do polowań używano także pistoletów myśliwskich. Konstrukcją nie różniły się od pistoletów bojowych, jedynym elementem pozwalającym na ich wyróżnienie jest nawiązująca do łowiectwa ornamentyka, która najczęściej występuje na zamku lub na kabłąku spustu. Używane były do polowań konnych, w związku z czym przewożono je w olstrach umieszczonych przy przednim łęku siodła. Myśliwy podążał za psami, które osaczały zwierzynę, a strzał oddawano zazwyczaj

*Konny myśliwy z pistoletem,
dekoracja blachy zamkowej arkebuza,
Niemcy, XVII w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu
nr inw. MT/BI/76*

z bliskiej odległości. Przy ich pomocy polowano na grubego zwierza, czyli jelenie, dziki, wilki, ale również na zające, o czym wspomina w „Panu Tadeuszu” Adam Mickiewicz.

Specjalną konstrukcją posiadała broń dla myśliwych leworęcznych lub celujących lewym okiem. Broń przystosowana do strzelania z lewej ręki i celowania lewym okiem posiadała za-

*Dryling z awantażem,
Niemcy, pocz. XX w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu
nr inw. MT/B/629*

mek umieszczony z lewej strony kolby. Natomiast w przypadku strzelca składającego się do strzału z prawej ręki, ale celującego okiem lewym, stosowano tzw. awantaż, czyli odchylenie kolby od osi lufy.

W uzbrojeniu myśliwego pojawiała się także broń zgoła nie myśliwska. W przytoczanych na innym miejscu pamiętnikach Juliana Fałata znajdujemy informację, iż w trakcie polowania w Nieświeżu, po oddanym strzale, książę Wilhelm podchodzi do trafionego niedźwiedzia z rewolwerem w ręku.

Mechanizmy strzelające montowano także przy myśliwskich oszczepach, laskach i kordelasach. Jednak ze względu na niewielki rozmiar owych „strzelb” i brak przyrządów celowniczych, ich skuteczność była znikoma.

*Kordelas z króciwą skałkową,
Francja, Austria, XVIII w.
Muzeum Wojska Polskiego
w Warszawie
nr inw. MWP 793/1-2**

Używana przez współczesnych myśliwych broń to prawie wyłącznie broń palna. Wyjątek stanowią tu kusze, stosowane głównie w USA i Kanadzie do polowań na niedźwiedzie, dziki, łosie i jelenie.

Dziś produkowana seryjnie w wielu odmianach i wariantach stanowi efekt około pięciu wieków prac nad jej ulepszeniem.

Mimo rozwoju produkcji fabrycznej, niewielka grupa warsztatów rusznikarskich nadal produkuje broń na indywidualne zamówienie klienta, a luksusowe, kunsztownie zdobione egzemplarze broni, jak przed wiekami, w znacznej części wykonywane są ręcznie.

Precyzja wykonania współczesnej broni i dobór odpowiedniej amunicji mają decydujący wpływ na odległość strzału i siłę rażenia. Niezawodność i skuteczność myśliwskiej broni palnej sprawiły, iż stała się ona bezkonkurencyjna i na trwałe wyparła z użycia oszczepy, myśliwskie miecze i kordelasy.

*Prochownica, Anglia, poł. XIX w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa
w Warszawie
nr inw. MŁJ-D-II-67*

*Kordelas myśliwskie,
Niemcy (?), XVIII w.
Muzeum
Archeologiczno-Historyczne w Elblągu
nr inw. ME/154/HM*

Wykaz eksponatów

Broń drzewcowa i biała.

Oszczep myśliwski, Niemcy (?), Polska (?), XVII-XVIII w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 52513

Miecz myśliwski dwuręczny, Niemcy (?), XV-XVII w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 59171

Miecz myśliwski jednoręczny, Niemcy (?), XVI/XVII w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 1562*

Kordelas myśliwski, Niemcy (?), XVIII w.
Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu,
nr inw. ME/154/HM

Kordelas myśliwski, Europa Zachodnia, XVIII w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 13771

Kordelas myśliwski, Niemcy, XVIII w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-III-106

Kordelas myśliwski, Niemcy, 2. poł. XIX w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu,
nr inw. MT/B/661

Kordelas myśliwski, Niemcy, 2. poł. XIX w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu,
nr inw. MT/B/660

Kordelas myśliwski, Niemcy, XIX w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-III-302

Kordelas myśliwski, Niemcy, XIX/XX w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 1584*

Kordelas myśliwski, Niemcy, XIX/XX w.
zbiory prywatne

Kordelas myśliwski, Niemcy, poł. XX w.,
sygn. **W.K.&C.**
Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach,
nr inw. MCh/AM/1173

Kordelas myśliwski,
Niemcy, XIX/XX w., rękojeść i pochwa 2. poł. XX w.
sygn. **W.K.C.**
zbiory prywatne

Kordelas myśliwski należący do marszałka Edwarda Rydza-
Śmigłego, Polska (?), Niemcy (?), 1 poł. XX w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 60147/1-2*

Kordelas Polskiego Związku Łowieckiego wz. 1981,
Polska, 2. poł. XX w.
zbiory prywatne

Tasak myśliwski, Niemcy, Austria, XV/XVI w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. 3262*

Bagnet myśliwski, szpuntowy, Cesarstwo Niemieckie, XVII w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 4034*

Nóż myśliwski, Niemcy (?), XVIII w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-III-111

Nóż myśliwski, Niemcy (?), XIX w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu,
nr inw. MT/B/38

Broń miotająca

Kusza do strzelania bełtami, Niemcy, XVIII w. (kopia)
zbiory prywatne

Kusza do strzelania kulkami, tzw. arbaleta,
Europa Zachodnia, XVIII w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 1938*

Strzelba-wiatrówka, kal. 12 mm, Austria, 1. poł. XVIII w.,
sygn. **SA: KÜHLMAN. A. BRESLA**
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 1971*

Broń palna z zamkiem kołowym

Arkebuz z zamkiem kołowym, kal. 10,4 mm,
Europa Środkowa, XVII w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 50662

Arkebuz z zamkiem kołowym, kal. 18,4 mm, Bamberg, Niemcy,
2. poł. XVII w.,
sygn. **HANS WOLF AICHINGER IN BAMBERG**
Muzeum Okręgowe w Toruniu,
nr inw. MT/B/76

Sztucer z zamkiem kapiszonowym, przerobiony z kołowego,
z kolbą arkebuzową, kal. 14 mm, Niemcy (?), XVIII-XIX w.
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/114

Zamek kołowy strzelby cieszyńskiej, Śląsk, XVII w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu,
nr inw. MT/B/382

Broń palna z zamkiem skałkowym

Strzelba z zamkiem skałkowym, kal. 16,2 mm,
Niemcy, XVIII/XIX w.
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/127

Sztucer z zamkiem skałkowym, kal. 16 mm,
Drezno, Saksonia, poł. XVIII w.,
sygn. **MORO A DRESDE FAF CHAMPS**
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 862*

Broń palna z zamkiem kapiszonowym

Sztucer z zamkiem kapiszonowym, kal. 14 mm,
Niemcy, poł. XIX w.,
sygn. **F.JUNG U. SOHNE**
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-III-505

Sztucer z zamkiem kapiszonowym, kal. 15 mm, Czechy, poł. XIX w.
sygn. **A. LEGLER IN NEUSTADT.**

Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/246

Sztucer myśliwski, kal. 8 mm, Niemcy, poł. XIX w.,
sygn. **HRISTOPH FUNK IN SUHL/ ENGLISHER
GUSS=STAHL**

Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/255

Sztucer z zamkiem kapiszonowym, kal. 17 mm, Śląsk, poł. XIX w.
sygn. **A. I. OLBRICH IN GLATZ**

Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/291

Sztucer z zamkiem kapiszonowym, kal. 15,2 mm,
Niemcy, poł. XIX w.,
sygn. **G. MOLL IN LÖDENSCHIED**

Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/272

Dubeltówka z zamkiem kapiszonowym, kal. 16,8 mm, Niemcy, poł.
XIX w.,

sygn. **J. CHR. SCHILLING IN SUHL**

Muzeum Okręgowe w Toruniu,
nr inw. MT/B/82

Broń palna iglicowa

Sztucer iglicowy, kal. 9,5 mm, Niemcy, pocz. XX w.,
sygn. **PAUL WEHLTE LAUBAN**

Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/116

Strzelba iglicowa, kal. 16, Niemcy, 1. poł. XX w.

Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/656

Sztucer powtarzalny Winchester M 1895, kal. 7,62 mm,
USA, lata 20. XX w.

Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 55683

Sztucer tarczowy, kal. 9,3 mm, Toruń XIX/XX w.

sygn. **C.A. LECHNER THORN**

Muzeum Okręgowe w Toruniu,
nr inw. MT/B/413

Sztucer tarczowy, kal. 7,5 mm, Niemcy, pocz. XX w.,
sygn. **SYSTEM STAHL Nr 6984**

Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/115

Dubeltówka syst. Lefacheux, kal. 16, 2 mm,
Czechy/Austria, 2. poł. XIX w.,
sygn. **LEBEDA IN PRAG**
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-III-501

Dubeltówka kurkowa, kal. 17 mm, Niemcy, 2. poł. XIX w.,
sygn. **C. LEWERENTZ IN STARGARD**
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/296

Dubeltówka kurkowa, kal. 12, Belgia, 2. poł. XIX w.,
sygn. **F. DUMOULIN...LIEGE**
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-III-1404

Dubeltówka kurkowa, kal. 16, Niemcy, 2. poł. XIX w.,
sygn. **F. MUNDT NEUWEDELL.**
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/297

Dubeltówka kurkowa, kal. 16, Niemcy, 2. poł. XIX w.,
sygn. **V. HÄFNER CASSEL**
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/288

Dubeltówka syst. Darne, kal. 12, Francja, XIX/XX w.,
sygn. **FUSIL HALIFAX LICENCE DARNE... ST. ETIENNE
FRANCE**
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-III-542

Dubeltówka kurkowa, kal. 20, Niemcy, pocz. XX w.
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/295

Dubeltówka kurkowa, kal. 16, Niemcy, pocz. XX w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu,
nr inw. MT/B/501

Dubeltówka, kal. 16, Niemcy, pocz. XX w.,
sygn. **J.P. SAUER & SOHN SUHL/KRUPP-LAUFSTAHL**
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/657

Dubeltówka, kal. 16, Niemcy, pocz. XX w.,
sygn. **J. P. SAUER & SOHN**
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/735

Dryling kurkowy Sauer, kal. 16/10.15, Niemcy, pocz. XX w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-III-822

Broń palna nietypowa i kombinowana

Kordelas z króciwą skałkową, Austria, Francja, XVIII w.
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. MWP 793/1-2*

Krótką strzelba z zamkiem kapiszonowym do dochodzenia
i dobijania postrzałków, sześciolufowa, kal. 9,7 mm,
Węgry-Polska poł. XIX w.,
sygn. **FÜLLÖPP. G-MUNKACS/SPIELECKI LWÓW**
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,
nr inw. 1731*

Dubeltówka z zamkiem kapiszonowym-króciwą kłusownicza (?),
kal. 16,5 mm, Niemcy, XIX w.,
sygn. **F. JUNG U. SOHNE IN SUHL**
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/676

Strzelba - laska, kal. 16, Niemcy, XIX/XX w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-III-512

Dryling z awantażem dla strzelca praworęcznego
celującego lewym okiem, kal.16/10., Niemcy, 2. poł. XIX w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu,
nr inw. MT/B/629

Przybory i akcesoria myśliwskie

Prochownica, róg, Niemcy (?), koniec XVII w.
Muzeum Okręgowe w Toruniu,
nr inw. MT/B/Dep/7

Prochownica, róg, mosiądz, Niemcy, 1820 r.
Muzeum Okręgowe w Toruniu,
nr inw. MT/B/443

Prochownica, skóra, Europa Zachodnia, poł. XIX w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-D-II-140

Prochownica, skóra, Anglia(?), poł. XIX w.,
sygn. **...J.W. HAWSKLEY**
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-D-II-63

Prochownica, blacha miedziana, Anglia, poł. XIX w.,
sygn. **JAMES DIXON & SONS SHIEFFELD**
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-D-II-67

Pudełko na śrut, miedź, Prusy(?), schyłek XVIII w.,
sygn. **MATNIA...ANNO 179...**
Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu,
nr inw. ME/52/HM

Szczypce do lania kul sztucerowych, Europa Zachodnia,
pocz. XIX w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-IX-2

Maszynka do wyrobu nabojów, Europa Zachodnia,
schyłek XIX w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-IX-12

Maszynka do nabijania splotek, pocz. XX w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-IX-15

Torba myśliwska, koniec XIX w.
Muzeum Łowiectwa i Jeździectwa w Warszawie,
nr inw. MŁJ-X-6

Laska myśliwska, Niemcy, 1898 r.
Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach,
nr inw. MCh/AM/386

Krzesiło myśliwskie, Polska (?), pocz. XX w.
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/E/86

Łyżka myśliwska z rękojeścią z rogu kozicy górskiej,
Niemcy (?), pocz. XX w.
Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach,
nr inw. MCh/H-87

Konny myśliwy z mieczem myśliwskim, tapiseria,
Niemcy, XIX/XX w.
Muzeum w Stargardzie Szczecińskim,
nr inw. MS/S/497

Bibliografia

- I. Bobiatyński, *Nauka łowiectwa w dwóch tomach*, Wilno 1823 t. I, 1825 t. II.
Broń palna Kuchenreuterów w zbiorach polskich, red. A. R. Chodyński, Malbork 2008.
- H. Ciośniński, *Arbaleta, kusza na kule*, Dawna broń i barwa, nr 14, Katowice 1996.
- A. Czerwiński, *Dawna broń myśliwska*, Warszawa 1997.
- A. Czerwiński, *30 strzałowy sztuciec skatkowy z XVIII wieku*, Łowiec Polski, 1998, nr 2, s. 31.
- A. Czerwiński, *Broń z powieści Sienkiewicza „W pustyni i w puszczy”*, Łowiec Polski, 1998, nr 6, s. 49.
- A. Czerwiński, *Bezkurkowe sztucery kapiszonowe z połowy XIX wieku*, Łowiec Polski, 1998, nr 9, s. 42.
- A. Czerwiński, *Sztucze z XVIII wieku dla celujących lewym okiem*, Łowiec Polski, 1999, nr 1, s. 50-51.
- A. Czerwiński, *Siedmiolufowa strzelba i pojedynek kal. 10*, Łowiec Polski, 1999, nr 9, s. 44-45.
- M. Czerwiński, *Najszynniejsza broń myśliwska*, Warszawa 2008.
- Encyklopedia broni. 7000 lat historii uzbrojenia*, red. D. Harding, Warszawa 1995.
- B. Dyakowski, *O dawnych łowach i dawnej zwierzynie*, Warszawa 1925.
- J. Fałat, *Pamiętniki*, Katowice 1987.
- M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa 1998.
- A.E. Hartink, *Encyklopedia broni dawnej*, Warszawa 2004.
- A.E. Hartink, *Encyklopedia myśliwskiej broni palnej*, Bielsko-Biała 2004.
- Hej! Gerwazy! Daj gwintówkę! Sztuka rusznikarska XVI-XX wieku. Katalog wystawy*, red. E. Grabek, Warszawa 2002.
- J. Kruczek, *Broń palna myśliwska. Katalog zbiorów*, Pszczyna 1983.
- J. Kruczek, *Rusznikarstwo szkoły cieszyńskiej*, Pszczyna 2000.
- J. Kruczek, *Kusze. Katalog zbiorów*, Pszczyna 2002.

- T. Królikiewicz, *Kordziki. Krótka broń mundurowa*, Warszawa 2005.
- W. Kwaśniewicz, *Leksykon dawnej broni palnej*, Warszawa 2004.
- W. Kurowski, *Mysliwstwo w Polsce i na Litwie*, Poznań 1865.
- R. Matuszewski, *Muszkiety, arkebuzy, karabiny...*, Warszawa 2000.
- A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, Warszawa 1989.
- S.M., *Kordelas*, *Myśliwy*, R. VII, 1939, nr 3, s. 105-106.
- L. Sadowski, *Kordelasy dla myśliwych i leśników w Polsce 1920-2005*, Lublin 2006.
- J. Schöbel, *Jgdwaffen*, Berlin 1976.
- J. Sztolcman, *Polowanie na dziki w Różance*, *Łowiec Polski*, R. I, 1899, nr 1, s. 3-6.
- Z. Żygulski jun., *Broń w dawnej Polsce*, Warszawa 1975.
- Z. Żygulski jun., *Stara broń w polskich zbiorach*, Warszawa 1982.

Biblioteka Główna UMK

300045631460

Tekst: Marcin Synak

Fotografie: Adam Piechowski

Opracowanie graficzne i skład: Marek Woliński

Na okładce:

Kolba arkebuza z zamkiem kołowym, Europa Środkowa, XVII w.

Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, nr inw. MWP 50662

Miecz myśliwski dwuręczny, Niemcy (?), XV - XVII w.

Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, nr inw. MWP 59171

Oszczep myśliwski, Niemcy (?), Polska (?), XVII - XVIII w.

Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, nr inw. MWP 52513

Tapiseria ze sceną myśliwską, Niemcy, XIX/XX w.

Muzeum w Stargardzie Szczecińskim, nr inw. MS/S/497

ISBN: 978-83-60947-13-5

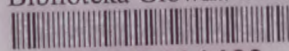
Druk i oprawa: Wydawnictwo BERNARDINUM Sp.z o.o.

Biblioteka
Główna
UMK Toruń

1090178

Biblioteka Główna UMK

300045631460

